

Jacque D' Hondt*

Ελευθερία και ισότητα: από τη Γαλλική Επανάσταση στον Karl Marx**

Στα τέλη του 19ου αιώνα, ο μεγάλος Γερμανός θεωρητικός του πολιτικού συντηρητισμού, ο Friedrich Stahl, εξηγούσε διεξοδικά, στο έργο του *Φιλοσοφία του δικαίου*, ότι οι επαναστάσεις είναι ένα μεγάλο κακό και ένα μεγάλο έγκλημα. Αλλά, πρόσθετε, υπάρχει κάτι ακόμη χειρότερο από τις επαναστάσεις: η ανάμνηση της επετείου τους! Πώς μπορούμε να γιορτάζουμε πράξεις που αποτελούν προσβολή στους αιώνιους και αναλλοίωτους νόμους της κοινωνίας, στα θεμελιώδη δίκαια των Κρατών, στις ιερές εντολές της θρησκείας - νόμους, δίκαια, εντολές που επιβάλλουν την υπακοή του λαού στους ανωτέρους του; Οι εξουσίες (Obrigheit) διατάζουν και ο λαός (Volk) οφείλει να υπακούει¹.

Αυτή η θεωρία του Stahl θα μπορούσε να φαίνεται λίγο αναχρονιστική σε ό,τι αφορά το 1789. Αλλά η οργή του εναντίον των επαναστάσεων ήταν τόσο περισσότερο αδικαιολόγητη, όσο αυτός ήταν εβραϊκής καταγωγής και όφειλε τελικά στα μακρινά αποτελέσματα της Γαλλικής Επανάστασης το ότι είχε μporέσει να ενσωματωθεί στο γερμανικό έθνος και να προσηλυτιστεί στο Λουθηρανισμό — ο οποίος προήλθε από μια θρησκευτική και πολιτική επανάσταση —, το ότι είχε το δικαίωμα να εκφράζει, ισότιμα με τους άλλους πολίτες, τις απόψεις του και τελικά να ωφελείται από την ελευθερία να είναι αντεπαναστάτης και να το λέει.

Εξάλλου, όταν οι χιτλερικοί, πολύ αργότερα, κατέλαβαν την εξουσία στη Γερμανία και επεχείρησαν, όπως έλεγαν, να «κανονίσουν τους λογαριασμούς τους με τη Γαλλική Επανάσταση», την οποία θεωρούσαν αποτέλεσμα μιας εβραϊκής συνωμοσίας, δεν λησμόνησαν να ανακινήσουν το θέμα της εβραϊκής καταγωγής του Friedrich Stahl, που ωστόσο είχε υποστηρίξει ιδέες τόσο συγγενικές με τις δικές τους, να καταγγείλουν την ολέθρια διεισδυση αυτού του μυστικού πράκτορα του ιουδαϊσμού μέσα στις τάξεις της καθαρής αντεπαναστάσης, να απαγορεύσουν τα έργα του και να τα κάψουν.

Πόσο συχνά ασκείται η ιστορία μ' έναν υπερθεματισμό της ασυνέπειας και της παραφροσύνης.

Άλλο τόσο η Γαλλική Επανάσταση του 1789 παραμένει η παραδειγματική

* Ο J. D' Hondt είναι καθηγητής του πανεπιστημίου του Poitiers και πρόεδρος της Γαλλικής Φιλοσοφικής Εταιρίας.

** Το άρθρο αυτό παραχωρήθηκε από το συγγραφέα στη *Διαλεκτική* το γαλλικό πρωτότυπο, με τίτλο «La Révolution française et Karl Marx», δημοσιεύθηκε στο έργο *La Révolution française et la philosophie*, που εκδίδεται από την Association des Professeurs de Philosophie, de l' Academie de Poitiers.

1. Friedrich Julius Stahl, *Die Philosophie des Rechts*, επανέκδοση, Tübingen, 1926, σελ. 219-220.

επανάσταση, αυτή την οποία σκέφτεται πριν απ' όλα κανείς, όταν πρόκειται για επανάσταση, χωρίς άλλο προσδιορισμό.

Το ίδιο ισχύει επίσης στην εποχή μας, που είδε ωστόσο και άλλες επαναστάσεις. Το ίδιο και περισσότερο ισχυε στην εποχή όπου ο νεαρός Μαρχ, γεννημένος το 1818, έμπαινε στην αυτόνομη πνευματική ζωή.

Στα 1840 —ήταν πια 22 χρόνων— τα γράμματα που στέλνει στους φίλους του μαρτυρούν το θαυμασμό του για την Επανάσταση κι ένα είδος υπέρμετρης λατρείας για τους δραστήριους και γενναίους Γάλλους, που ήταν ικανοί γι' αυτό το κατόρθωμα, σε αντίθεση με το σκυθρωπό γερμανικό λαό, που ικανοποιόταν μέσα σε μια παθητική δουλεία.

Αυτή την εποχή, ο Μαρχ είναι ένας από πεποιθήση φιλελεύθερος, λίγο δημοκράτης, και η Επανάσταση του 1789 ολοκληρωμένη μ' αυτήν του 1830, παραμένει η απαράκαμπτη αναφορά, όπως λέμε σήμερα, όλων όσων αμφισβητούν και αγωνίζονται εναντίον της πρωσικής μοναρχικής απολυταρχίας, προετοιμάζουν την εγκαθίδρυση μιας συνταγματικής μοναρχίας, ή ακόμα και ονειρεύονται μερικές φορές μια δημοκρατία. Ο νεαρός Μαρχ είναι σαν να λούζεται στην ιδεολογία της Γαλλικής Επανάστασης.

Η προνομιακή προσφυγή στη Γαλλική Επανάσταση, στα δικαιώματα του ανθρώπου και του πολίτη, υπογραμμίζεται, για παράδειγμα, στην ίδρυση από τον Μαρχ και το φίλο του Ruge ενός περιοδικού του οποίου ο τίτλος είναι εύγλωττος: *Γαλλο-γερμανικά Χρονικά*. Το πολιτικό τους σχέδιο σκοπεύει στο να εισαγάγουν στην Πρωσία αυτό που κρατούν από τις φιλελεύθερες, δημοκρατικές και ανθρωπίνες κατακτήσεις της Γαλλικής Επανάστασης.

Πρέπει βέβαια να διερωτηθούμε πάνω στο τι κατέληξε να σκέπτεται ο Μαρχ γι' αυτή την επανάσταση: ο Μαρχ και η Γαλλική Επανάσταση. Αλλά μπορεί επίσης να εξετάσουμε αυτό που έκανε πριν απ' όλα η επανάσταση γι' αυτόν: Η Γαλλική Επανάσταση και ο Μαρχ.

Όχι ότι πρέπει να πιστέψουμε ότι ο Μαρχ ερμηνεύεται ολοκληρωτικά από τη Γαλλική Επανάσταση! Πολλές φορές αιτιολογίες και επιδράσεις υπεισέρχονται στη διαμόρφωση και στην πνευματική του ανάπτυξη, χωρίς να μιλήσουμε γι' αυτό που ξεφεύγει ίσως από κάθε συνθήκη. Η Γαλλική Επανάσταση δεν τίθεται ως ικανή συνθήκη της μαρξικής σκέψης. Ωστόσο αντιπροσωπεύει, ανάμεσα σε άλλες, μια προϋπόθεση *εκ των ων ουκ άνευ* ορισμένων από τις πιο σπουδαιές πλευρές της, και σ' αυτήν ακριβώς αποδίδεται ένα προνομιούχο ενδιαφέρον στην εποχή των διακοσίων χρόνων της.

Ο Μαρχ βλέπει το ιδανικό της Γαλλικής Επανάστασης να χλευάζεται στην Πρωσία από μια Παλινόρθωση η οποία ενδημεί, παρόλο που δεν υπήρξε καθεαυτό επανάσταση σ' αυτή τη χώρα. Ο Μαρχ διαμαρτύρεται, ακολουθώντας έτσι τον πολιτικό προσανατολισμό που δεσπόζει στο περιβάλλον των αστών, των μικροαστών και των διανοουμένων της Ρηνανίας. Ο Μαρχ περνά την παιδική του ηλικία σ' αυτή την ατμόσφαιρα των φιλελεύθερων διεκδικήσεων που κατορθώνουν να εκφραστούν δειλά, παρά τη λογοκρισία και την αστυνομική και νομοθετική καταστολή. Τη νοιώθει εξάλλου μέσα στην ίδια του την οικογένεια. Υπάρχει μια

ιστορία που λέει ότι ο πατέρας του είχε μάλιστα τολμήσει μια φορά να ψιθυρίσει δημόσια το μεγάλο επαναστατικό τραγούδι, τη Μασαλλιώτιδα! Πολλοί Πρώσοι είχαν γνωρίσει τη φυλακή για λιγότερο σοβαρά εγκλήματα.

Ο Μαρχ παρατηρεί λοιπόν τις κραυγαλέες αντιθέσεις ανάμεσα στο ιδανικό της ελευθερίας, της ισότητας, της αδελφότητας και στο πρωσικό καθεστώς της καταπίεσης, της αδικίας, της αλαζονείας· ανάμεσα στη μεγάλη και γενναία ελπίδα του 1789 και τη σημερινή δυστυχία των κατακερματισμένων, υποδουλωμένων, εξαθλιωμένων ανθρώπων. Αυτός ο κόσμος, βέβαια, δεν προσφέρεται σ' αυτόν σαν ο καλύτερος δυνατός, και τον εξετάζει, τον αναλύει, με σκοπό να ανακαλύψει το μυστικό των αντιθέσεων και της οδύνης του.

Οι προσπάθειές του για αποσαφήνιση, ενισχυμένες από τη δραστηριότητά του ως φιλελεύθερου δημοσιογράφου, τον οδηγούν σιγά-σιγά να προαισθανθεί ορισμένες από τις πιο πρωτότυπες μελλοντικές ανακαλύψεις του. Αυτό γίνεται με απίστευτα πισωγυρίσματα.

Ο Μαρχ θα ολοκληρώσει το πρώτο βήμα, χάρη στη διαμάχη του με το φίλο του Bruno Bauer σχετικά με το εβραϊκό ζήτημα στην Πρωσία. Στα 1843, η κατάσταση και οι διεκδικήσεις των Γερμανο-εβραίων πρόκυπταν κατευθείαν από τις συνέπειες της Γαλλικής Επανάστασης. Οι Γερμανο-εβραίοι είχαν χειραφετηθεί σε όλα τα κατεχόμενα εδάφη στη διάρκεια της Επανάστασης (συμπεριλαμβανομένης και της Αυτοκρατορίας), και ιδιαίτερα στην περιοχή της Ρηνανίας. Είχαν μπορέσει λοιπόν να γευθούν την ελευθερία, την ισότητα, την αδερφότητα. Στη συνέχεια, μετά την Επανάσταση και την τελική ήττα του Ναπολέοντα, τους ξανάκλεισαν σε διάφορα μέρη, στα γκέτο τους και παντού τους στέρησαν και πάλι τα πολιτικά και αστικά τους δικαιώματα. Οι Εβραίοι απαιτούσαν την απόδοση αυτών των δικαιωμάτων που τους είχαν αναγνωριστεί από τη Γαλλική Επανάσταση και το σύνολο του γερμανικού φιλελεύθερου κινήματος τους υποστηρίζει σ' αυτή τη διεκδίκηση και έρχεται, σ' αυτό το σημείο επίσης, σε σύγκρουση με το γερμανο-χριστιανικό Κράτος.

Αλλά ιδού, ο Bruno Bauer, φίλος του και ο ίδιος φιλελεύθερος αγωνιστής, δημοσιεύει αιφνιδιαστικά άρθρα στα οποία ενισχύει κατά κάποιον τρόπο τη θέση της κυβέρνησης, υποστηρίζοντας, και ο ίδιος, ότι δεν πρέπει να παραχωρήσουν στους Εβραίους τα πολιτικά και αστικά δικαιώματα των άλλων πολιτών, που κι αυτοί επίσης καθόλου δεν τα απολάμβαναν.

. Αυτή η υπόθεση θα βάλει τέλος στις φιλικές σχέσεις και στην πολιτική συμμαχία των δυο δημοσιολόγων.

Με κατάπληξη βλέπουμε τον Bruno Bauer και τον Karl Marx να ανταγωνίζονται σε ρυπαρό αντισημιτισμό σ' αυτή τη διαμάχη, αντισημιτισμό τόσο πιο βαθύ και τόσο πιο ανεξήγητο —τουλάχιστον για μένα— καθώς δεν θεωρούν τον εαυτό τους αντισημίτη ούτε ο ένας, ούτε ο άλλος. Θεωρώντας και οι δυο τον Εβραίο —όπως λένε— σαν ένα ον από τη φύση του βδελυρό, προσπαθούν να αποδείξουν, ο ένας, ο Bauer, ότι πρέπει να συνεχίσουν να αρνούνται στους Εβραίους τα πολιτικά δικαιώματα, επειδή είναι Εβραίοι, και ο άλλος, ο Marx ότι πρέπει να παραχωρήσουν πολιτικά δικαιώματα στους Εβραίους, παρά το ότι είναι Εβραίοι.

Γιατί, λέει ο Μαρχ, οι θρησκευτικές πεποιθήσεις πρέπει να υπεισέλθουν στον προσδιορισμό των δικαιωμάτων του πολίτη: όλες οι διακηρύξεις δικαιωμάτων, και ειδικά αυτή του 1789, έθεσαν τη θρησκευτική ελευθερία σαν ένα από τα πρώτα δικαιώματα.

Από μια απ' αυτές τις ερμηνείες της ιστορίας, που ο Μαρχ αρεσκόταν, στη διάρκεια όλης του της ζωής, να δείχνει τα σκληρά παιχνίδια τους, ίσως χάρη στον αντισημιτισμό της νεότητάς του, πραγματοποίησε το πρώτο βήμα προς αυτό που θα αποτελέσει την τελική του θεωρία.

Υπερασπιζόμενος, ενάντια στον Βauer, τη θρησκευτική ελευθερία γενικά, και, σ' αυτή την ειδική περίπτωση, τη θρησκευτική ελευθερία των Εβραίων, προοιονίζοντας κατά συνέπεια, την καθολική εφαρμογή των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη, παρατηρεί, στην πορεία, ότι αν κάποιος παραχωρήσει πραγματικά αυτά τα δικαιώματα στους Εβραίους —όπως το εύχεται— και αν μεταβάλει το νομικό και πολιτικό τους καθεστώς, δεν θα αλλάξει προφανώς και τη φύση τους, την ουσία τους, το χαρακτήρα τους, επειδή ακριβώς αυτά τα δικαιώματα παραχωρούνται στους Εβραίους, ως Εβραίους. Γινόμενοι ίσοι σε δικαιώματα με τους άλλους Πρώσους υπήκοους, θα παραμείνουν ωστόσο αυτό που σαν άνθρωποι και κατά βάση ήταν, δηλαδή Εβραίοι.

Έτσι, από μια πρωταρχική αντισημιτική προκατάληψη από την οποία ήταν διαποτισμένοι, και ο Βauer και ο Μαρχ, προσδιορίζοντας τη θρησκευτική ιδιαιτερότητα μ' αυτό που πιστεύουν ότι είναι η ουσιώδης ιδιαιτερότητα, χαρακτηρίζουν τον Εβραίο σαν το κατ' εξοχή εγωϊστικό ον, που δεν σκέφτεται παρά μόνο τον πλουτισμό, που ασκεί στην πραγματικότητα την αποκλειστική λατρεία του χρήματος, του εμπορίου, της τοκογλυφίας. Είναι άξιον απορίας.

Τουλάχιστον αυτό το είδος σκέψεων οδήγησε τον Μαρχ σε μια αποφασιστική διάκριση: υπάρχει μια πλευρά του ανθρώπου που δεν την αφορούν τα διακηρυγμένα δικαιώματα —τα οποία στην πραγματικότητα είναι περισσότερο δικαιώματα του πολίτη, παρά δικαιώματα του ανθρώπου—, πρόκειται για εκείνη την ανθρωπινή πλευρά, όπως υπάρχει στις επαγγελματικές, βιομηχανικές, εμπορικές, χρηματικές σχέσεις, αυτή που ο Hegel μετά τον Ferguson, ονόμασε κοινωνία των πολιτών, για να την διακρίνει από την πολιτική, κρατική κοινωνία.

Ξεκινώντας από έντονα αμφισβητήσιμες προκειμένες, και οποιαδήποτε κι αν είναι η εσωτερική εγκυρότητά της, η συλλογιστική του νεαρού Μαρχ καταλήγει τουλάχιστον σ' ένα ενδιαφέρον συμπέρασμα: όσο αναγκαία και γόνιμη και αν ήταν η πολιτική και νομοθετική επανάσταση που άρχισε το 1789 —και ο Μαρχ δεν θα σκεφτεί ποτέ προφανώς να παλινорθώσει τις προηγούμενες απ' αυτήν καταστάσεις— αυτή άφησε άθικτο, σε αδρές γραμμές, αυτό που μπορούμε να ονομάσουμε κοινωνικό ζήτημα.

Η κριτική των λαθών του Βauer χρησιμεύει στον Μαρχ για να ξεπεράσει ένα μέρος αυτών που αργότερα θα θεωρήσει σαν δικά του λάθη. Θα απελευθερωθεί από το χυδαίο αντισημιτισμό του, από τον οποίο φαίνεται ωστόσο ότι κάτι θα του μείνει: θα σταματήσει να θέτει πολιτικά προβλήματα βασιζόμενος σε θρησκευτικές κατηγορίες: παρεμβαίνει όλο και περισσότερο αποφασιστικά στις

κοινωνικές κατηγορίες. Από πολιτικός επαναστάτης που ήταν στην αρχή και που θα παραμείνει πάντα, γίνεται όλο και περισσότερο κοινωνικός επαναστάτης, σοσιαλιστής. Αλλά αυτό που τον οδηγεί, ή μάλλον τον υποχρεώνει σε μια τέτοια εξέλιξη, είναι ακριβώς οι συνέπειες της Γαλλικής Επανάστασης, που ήταν πρωταρχικά πολιτική και νομοθετική, και αυτό δεν θα το συνειδητοποιήσει καθαρά παρά αργότερα.

Γιατί είναι αυτή η Επανάσταση που δημιούργησε, σε μεγάλο βαθμό, τον κόσμο μέσα στον οποίο ζει, και τον οποίο καθιστά αντικείμενο της μελέτης του και της δράσης του.

Είναι ακριβώς οι αθλιότητες και οι οφθαλμοφανείς αντιθέσεις αυτού του κόσμου που προέκυψε από την Επανάσταση, που προκαλούν τα πρώτα πρωτότυπα ερωτηματικά του Marx. Έτσι, θα συναντήσει, διατυπωμένες στα *Γαλλο-Γερμανικά Χρονικά*, παρόμοιες ερωτήσεις και απόπειρες απαντήσεων, διαβάζοντας τις μελέτες ενός άλλου νεαρού Γερμανού, του Engels, τον οποίο γι' αυτό το λόγο θέλει να γνωρίσει και που θα γίνει, όπως ξέρουμε, ο φίλος και συνεργάτης του σε μια παροιμιώδη συναδελφικότητα, το *alter ego* του.

Ο Engels πράγματι είχε γράψει στα 1843 τη *Σκιαγραφία μιας κριτικής της πολιτικής οικονομίας*, της οποίας η ανάγνωση υπήρξε για τον Marx ένα είδος αποκάλυψης και συνέβαλε αποφασιστικά στην αφύπνισή του από το δογματικό του ύπνο. Ο Engels έθετε εκεί το κοινωνικό ζήτημα, έτσι όπως αυτό εμφανιζόταν στην Αγγλία, ανεξάρτητα από κάθε θρησκευτική προκατάληψη και μακριά από τις επισφαλείς οικονομικές συνθήκες της Πρωσίας.

Η γνώση, λέγεται, είναι κόρη της απορίας. Είναι λοιπόν η απορία που εμπνύχωνει βαθιά την έρευνα και τη σκέψη του Engels. Γιος ενός πλούσιου βιομήχανου του Wuppertal, μεγαλωμένος με μια αυστηρή πιετιστική θρησκεία, ο Engels παρατηρεί αυτό που συμβαίνει στο εργοστάσιο του πατέρα του και στην περιοχή της Γερμανίας, όπου γεννήθηκε. Αργότερα, συνεχίζει τις παρατηρήσεις του στο Manchester, κοντά σ' ένα βιομήχανο, φίλο της οικογένειάς, όπου τον έστειλαν για να τελειοποιήσει τη μόρφωσή του σε θέματα διοίκησης επιχείρησης και να εξοικειωθεί με το ρόλο του αφεντικού.

Αλλά ο Engels δεν πιστεύει στα μάτια του. Εκπλήσσεται βλέποντας στην Αγγλία, την κλασική χώρα του φιλελευθερισμού και της ατομικής ελευθερίας, ότι η νομοθετημένη ελευθερία και ισότητα —ακόμα και αν τις φανταστεί κανείς τέλεια πραγματοποιημένες— δεν λύνουν όλα τα προβλήματα. Κι όπως ο Marx, αλλά σε μια προοπτική πολύ περισσότερο αντικειμενική, σχεδόν επιστημονική, παρατηρεί ότι υπάρχει μια ολόκληρη πλευρά της ανθρώπινης ζωής που υφίσταται, μετασχηματίζεται, αναπτύσσεται ανεξάρτητα από το πολιτικό και το νομικό πλαίσιο —έστω και αυτό ασκεί πάνω της μια μη αμελητέα επίδραση.

Η γαλλική και η αγγλική επανάσταση έχουν σαν αποτέλεσμα, στα 1840, έναν κόσμο που δεν βαδίζει καλά και στον οποίο υπάρχουν τρομερά δεινά.

Αυτή την εποχή ο Marx και ο Engels είναι οι ηθικοί ιδεαλιστές που θα μείνουν πάντα, αλλά επί πλέον είναι και οι ιδεαλιστές και σπิริτουαλιστές φιλόσοφοι που θα πάσουν να είναι αργότερα. Είναι η κληρονομιά της θρησκευτικής χριστι-

ανικής τους εκπαίδευσης και της πανεπιστημιακής χεγκελιανής τους μόρφωσης.

Αυτό που προπαντός τους σοκάρει είναι ο ηθικός ξεπεσμός που οργιάζει γύρω τους, ο εγωϊσμός και η υποκρισία των πλουσίων· η ζώδης κατάσταση, η έκπτωση των φτωχών. Βλέπουν παντού εκμετάλλευση, ανεργία, εξαθλίωση, πορνεία, αλκοολισμό, άγνοια, βλακεία, ανηθικότητα.

Μια τέτοια κατάσταση κατανοείται δύσκολα, ειδικά για την Αγγλία, χώρα μεγάλης οικονομικής ανωτερότητας και παλαιάς κουλτούρας: πρόκειται για την εξαθλίωση μέσα στην αφθονία, την καταπίεση μέσα στην ελευθερία! Και όλ' αυτά τα δυσάρεστα χαρακτηριστικά της σύγχρονης κοινωνίας οξύνονται περιοδικά και ωθούνται ως τα άκρα του τρόμου και του παραλογισμού από τις οικονομικές κρίσεις, που ξεσπούν σαν φυσικοί κατακλυσμοί.

Ωστόσο, είναι οι άνθρωποι που κάνουν την ιστορία τους. Πώς να δεχτούν και πώς να ερμηνεύσουν ότι ενέργειες σκόπιμες, λογικές, συνδυασμένες και εναρμονισμένες, προκαλούν τελικά κρίσεις, πολέμους, επαναστάσεις; Ο νόμος ανάπτυξης της κοινωνίας θα έπρεπε να είναι ένας νόμος πνευματικής ανάπτυξης —είναι ο όρος που χρησιμοποιεί ο Engels— και όμως εμφανίζεται σαν ένας φυσικός νόμος, τυφλός και απάνθρωπος. Τι πρέπει να γίνει ώστε να μην δημιουργούνται πια κρίσεις, πόλεμοι, επαναστάσεις;

Σχεδόν την ίδια εποχή, ο Marx και ο Engels ανακαλύπτουν κατ' αρχήν ότι η ιστορία δεν τελείωσε, όπως ισχυρίζονται οι φιλελεύθεροι, ότι οι πολιτικές και νομικές κατακτήσεις της Γαλλικής Επανάστασης —τις οποίες εκτιμούσαν πάρα πολύ— δεν έλυσαν όλα τα προβλήματα. Ανακαλύπτουν επίσης ότι η χειραφέτηση του πολίτη, όσο ευτυχής κι αν είναι, δεν ολοκληρώνει από μόνη της τη χειραφέτηση του ανθρώπου. Η εξαθλίωση και η καταπίεση δεν μπορούν να αρθούν παρά μόνο με ένα κοινωνικό μετασχηματισμό, ίσως ακόμα και με μια κοινωνική επανάσταση.

Κατά συνέπεια, αποκαθιστούν την πραγματική φύση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη που διακηρύχθηκαν το 1789: έχουν μια εξέχουσα νομική και πολιτική αξία, αλλά προσκρούουν σε κοινωνικά όρια, εφαρμόζονται μόνο στα πλαίσια μιας κοινωνίας ειδικού τύπου, στην αστική κοινωνία, όπου βασιλεύει ένα ειδικό οικονομικο-κοινωνικό καθεστώς, το καπιταλιστικό σύστημα.

Έτσι οι Marx και Engels καταλήγουν στην ιδέα ότι όταν υπάρχει δημοκρατία, υπολείπεται ακόμα να εγκαθιδρυθεί ο σοσιαλισμός. Ασκούν κριτική σ' εκείνους τους πολιτικούς τους συνεργάτες που πιστεύουν ότι η εφαρμογή και ο σεβασμός των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη μπορούν από μόνα τους να εγγυηθούν το μέλλον του ανθρώπινου γένους, που πιστεύουν ότι η Γαλλική Επανάσταση είναι η τελευταία επανάσταση. Οι ίδιοι εφεξής αφιερώνονται στην κριτική της κοινωνίας των πολιτών, στην κριτική της πολιτικής οικονομίας.

Ορισμένοι από τους μαθητές τους ή τους επιπόλαιους αναγνώστες τους, φαίνεται ότι ενίοτε συχνά συμπέραναν ότι οι Marx και Engels αδιαφόρησαν για την πολιτική —αυτοί, οι κατ' εξοχήν πολιτικοί άνδρες— ή ότι περιφρόνησαν τα δικαιώματα του ανθρώπου και του πολίτη, την ελευθερία και την ισότητα —αυτοί που ακούραστα τα διεκδίκησαν— ή ότι απαρνήθηκαν τη Γαλλική Επανά-

σταση — αυτοί που σταθερά την πρότειναν και την μελετούσαν σαν παράδειγμα και σαν μοντέλο για όλες τις μελλοντικές επαναστάσεις!

Ο Engels συμπληρώνει τις έρευνές του στην Αγγλία, ο Marx έρχεται στη Γαλλία για να έρθει απευθείας σε επαφή με την πιο προωθημένη πολιτικά χώρα. Και οι δυο ενδιαφέρονται στο εξής ειδικά γι' αυτό το είδος της οικονομικο-κοινωνικής βάσης ή υποδομής, της οποίας ανίχνευσαν την παρουσία και την ειδική δραστηριότητα, η οποία συνιστά το υπόβαθρο του νομικού, πολιτικού και πνευματικού κόσμου που υψώνεται πάνω της· αυτή την υποδομή, χωρίς την οποία το εποικοδόμημα δεν θα μπορούσε να υφίσταται, ούτε να γνωρίζει τη σχετικά αυτόνομη δική του ανάπτυξη.

Και οι δυο συναντούν ταυτόχρονα το προλεταριάτο, την εργατική τάξη, ο Engels στην Αγγλία, με τη μορφή της οικονομικής διεκδίκησης, ο Marx στη Γαλλία, με τη μορφή της επαναστατικής πολιτικής. Διαβλέπουν και οι δυο στο προλεταριάτο, στην κοινωνική τάξη των εκμεταλλευόμενων, το φορέα του μέλλοντος του ανθρώπου, τον απελευθερωτή των ανθρώπινου γένους: την κοινωνική τάξη που είναι ικανή να ολοκληρώσει με μια κοινωνική επανάσταση καθολικής χειραφέτησης την νομικο-πολιτική απελευθέρωση που πραγματοποιήθηκε με τη Γαλλική Επανάσταση.

Για τον Marx, αυτή η ανακάλυψη του προλεταριάτου, σαν ιδιαίτερης κοινωνικής τάξης, και ο προσδιορισμός της θέσης της και του ρόλου της στο σύνολο της κοινωνίας, έγιναν πιο εύκολα με την προσεκτική ανάγνωση των Γάλλων ιστορικών της Επανάστασης, ειδικά του Guizot, του Mignet, του Thiers.

Επειδή η Γαλλική Επανάσταση προκάλεσε όπως ήταν φυσικό, μια ολόκληρη σειρά γεγονότων και θεσμών, αλλά γέννησε επίσης μια πρώτη στοχαστική συνείδηση και μια πρώτη γνώση αυτού που υπήρξε, στο έργο των άμεσων ιστορικών της. Στα έργα των Guizot, Mignet, Thiers είναι σαν η Επανάσταση να δημιουργεί αναδρομικά συνείδηση του εαυτού της.

Ο Marx έμαθε πολλά απ' αυτούς τους ιστορικούς, και, ανάμεσα σε άλλες ερμηνευτικές έννοιες, άντλησε από τα έργα τους την έννοια της πάλης των τάξεων, στην οποία απέδιδαν κεφαλαιώδη σημασία —και εφάρμοσε αυτή την έννοια, μεταφέροντάς την, στη μεταγενέστερη νέα κατάσταση που δημιουργήθηκε ακριβώς από την Γαλλική Επανάσταση.

Γι' αυτούς τους ιστορικούς η Επανάσταση προέκυψε ουσιαστικά από αυτό που ο Guizot αποκαλούσε «πόλεμο των τάξεων» [*«guerre des classes»*], που συνεχιζόταν επί αιώνες, από το Μεσαίωνα, ανάμεσα στην Τρίτη Τάξη, τους χωρικούς, τους αστούς —«Εγώ, αστός!» διακηρύσσει περήφανα ο Guizot— και, απέναντί τους, τους φεουδάρχες, τους ευγενείς, την απόλυτη μοναρχία². Η Τρίτη Τάξη, οι αστοί πετυχαίνουν τελικά τη νίκη, στο τέλος αυτού του μακρόχρονου πολέμου, χάρη στη Γαλλική Επανάσταση που κράτησε από το 1789 ως το 1830.

---

2. François Guizot, *Du Gouvernement de la France depuis la Restauration. Supplément aux deux premières éditions*, Paris, 1820, σελ. 5, 20-21.

Ο Guizot περιγράφει, αναλύει και εκθιάζει αυτό τον «πόλεμο των τάξεων». Ο Mignet θα αντικαταστήσει αυτή την έκφραση με αυτήν της «πάλης των τάξεων» [«lutte des classes»]. Αλλά και οι δυο εκτιμούν ότι —ο πόλεμος ή η πάλη— τελείωσε. Τώρα βασιλεύουν η ελευθερία, η ισότητα, η αδελφότητα, το δικαίωμα στην ιδιοκτησία, η ελευθερία των επιχειρήσεων δεν συναντούν πλέον εμπόδια. Ο χριστιανισμός είναι η τελευταία θρησκεία, ο φιλελευθερισμός κλείνει την ιστορική σειρά των οικονομικών καθεστώτων, η συνταγματική μοναρχία ή η αστική δημοκρατία αντιπροσωπεύουν την τελειωτική κορύφωση της πολιτικής ιστορίας του ανθρώπινου είδους. Δεν απομένει τίποτα άλλο, παρά να επεκταθεί αυτό το σύστημα στις άλλες χώρες και να διευθετηθούν οι λεπτομέρειές του. Είναι ο καλύτερος από τους δυνατούς κόσμους.

Χρειάζόταν η εξαιρετική διορατικότητα του Adolphe Thiers για την προαίσθηση ήδη από το 1832 αυτού που ο Marx θα διαπίστωνε πιο καθαρά 10 χρόνια αργότερα: ότι η πάλη των τάξεων δεν τελείωσε, ότι δεν επιτεύχθηκε ακόμα η έξοδος από την προϊστορία.

Σε έναν από τους προλόγους του στο έργο του *Ιστορία της Γαλλικής Επανάστασης*, που ο Marx θα είχε διαβάσει, ο Thiers επισημαίνει ήδη τη νέα κοινωνική τάξη, τη δυναμική άνοδο του προλεταριάτου, του οποίου θα συντρίψει, με πλήρη επίγνωση του προβλήματος, την πρώτη πολιτική εξέγερση: την Κομμούνα του Παρισιού στα 1871.

Στα 1832 ο Thiers έγραφε:

«Πλήρως υποδουλωμένοι, [οι σύγχρονοι λαοί] κοιμούνται εδώ και πολύ καιρό. Η αφύπνιση πραγματοποιήθηκε πρώτα στις πιο φωτισμένες τάξεις, που ξεσηκώνονται και επανακτούν ένα μέρος της εξουσίας. Η αφύπνιση είναι διαδοχική, η φιλοδοξία επίσης, και κερδίζει ως και τις τελευταίες τάξεις και ολόκληρη η μάζα βρίσκεται έτσι σε κίνηση. Σύντομα, ικανοποιημένες απ' αυτό που πέτυχαν, οι φωτισμένες τάξεις θέλουν να σταματήσουν, αλλά δεν το μπορούν πια και πιέζονται ασταμάτητα από τις τάξεις που τις ακολουθούν. Αυτές που σταματούν, έστω και αν ήταν οι προτελευταίες, είναι για τις τελευταίες μια αριστοκρατία και μέσα σ' αυτή την πάλη των τάξεων, που πέφτουν οι μεν πάνω στις δε, ο απλός αστός τελειώνει με το να ονομαστεί αριστοκράτης από το μεροκαματιάρη εργάτη και καταδιώκεται σαν τέτοιος»³.

Μετά από μια αντικειμενική επαφή με το προλεταριάτο του Παρισιού, μετά από την επεξεργασία της θεωρητικής ερμηνείας του δυναμισμού της σύγχρονης καπιταλιστικής κοινωνίας, αφού διατύπωσε τη θεωρία του της αξίας και προπαντός αφού προσδιόρισε την ιδιαιτερότητα της εργατικής δύναμης και της εκμετάλλευσής της, ο Marx έφτασε στην αναγνώριση του θεμελιώδους ρόλου της Γαλλικής Επανάστασης στην εγκαθίδρυση της κοινωνίας μέσα στην οποία υπήρχε, κινιόταν και ανάπνεε ο 19ος ευρωπαϊκός αιώνας.

---

3. Adolphe Thiers, *Histoire de la Revolution française*, τρίτη έκδοση, Paris, Lecointe, 1832, σελ. 7.

Βλέπει λοιπόν καθαρά ότι χωρίς τη Γαλλική Επανάσταση, ο θρίαμβος του καπιταλισμού, που αναπτυσσόταν αργά και επίμονα από τον 16ο αιώνα, δεν θα ήταν δυνατός.

Αφού διέκρινε στη νεότητά του το κοινωνικό από το πολιτικό, αφού προσδιόρισε την ιεραρχία της υποδομής -θεμελίου, και του εποικοδομήματος- παράγωγου, ο Μαρχ, που ποτέ δεν θεώρησε το εποικοδόμημα ως απλό επιφανόμενο, παθητική αντανάκλαση της βάσης, αποκαλύπτει όλο και καλύτερα την ίδια τη λειτουργία του εποικοδομήματος, τον εξέχοντα ρόλο των νομικών και πολιτικών θεσμών: έτσι θα φανεί ότι χωρίς την Γαλλική Επανάσταση, χωρίς την διακήρυξη και την πραγματική εφαρμογή των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη, δεν θα υπήρχε βέβαια θριαμβευτρία αστική τάξη, αλλά ούτε και επαναστατικό προλεταριάτο: Χωρίς την αρχαία δουλεία, δεν θα υπήρχε καπιταλισμός. Χωρίς σύγχρονο καπιταλισμό, δεν θα υπήρχε μελλοντικός σοσιαλισμός!

Δεν ήταν εύκολο για τον Μαρχ να το αποδείξει αυτό. Του χρειαζόταν να αναπτύξει γι' αυτό το σκοπό όλα τα αποθέματα και να αφηγήσει όλους τους κινδύνους της εγγελιανής διαλεκτικής. Εντούτοις θα εκθέσει ατάραχα αυτή τη θεωρία, που η πλειοψηφία των συγχρόνων του δεν κατανόησε, και που πολλοί από τους συγχρόνους μας θεωρούν, δίκαια ή άδικα, απαρχαιωμένη.

Στο *Κεφάλαιο*, το μεγάλο έργο της ωριμότητάς του, ο Μαρχ θα προσπαθήσει να αποδείξει ότι ο καπιταλισμός δεν θα είχε μπορέσει να ευημερήσει και να θριαμβεύσει αν είχε μείνει αλυσοδεμένος, συμπιεσμένος, περιορισμένος στα νομικά και πολιτικά πλαίσια της φεουδαρχίας, του παλαιού καθεστώτος [Ancien régime], της απόλυτης μοναρχίας: θεσμικά πλαίσια που δεν είχαν γίνει γι' αυτόν.

Αυτά τα θεσμικά πλαίσια, που είχαν ευνοήσει την οικονομική, τεχνική, πολιτιστική, εθνική πρόοδο στην εποχή της φεουδαρχίας και του παλαιού καθεστώτος, εμπόδιζαν στο εξής αυτή την γενική πρόοδο. Για να συνεχιστεί, χρειαζόταν να υπερπηδηθούν αυτά τα εμπόδια, να σπάσουν αυτές οι αλυσίδες, να υπάρξει ρήξη με το παρελθόν. Αυτό έκανε η Γαλλική Επανάσταση, και το 19ο αιώνα, πραγματικά, η οικονομία, η τεχνική, η κουλτούρα, η ανάπτυξη των εθνοτήτων γνώρισαν μια ορμητική ανάπτυξη. Αυτή σήμαινε, από την άποψη της πάλης των τάξεων, τον τελικό θρίαμβο της αστικής τάξης πάνω στη φεουδαρχία. Γέννησε την απότομη ποιοτική αλλαγή, που προέκυπτε από μια μακρόχρονη ποσοτική πρόοδο.

Η Γαλλική Επανάσταση απελευθέρωσε τον καπιταλισμό από τα εμπόδια, σπάζοντας τις τοπικές και περιφερειακές ιδιαιτερότητες, ενοποιώντας τα μέτρα, ορθολογικοποιώντας και μηχανοποιώντας διοικητικά τη δημόσια ζωή, διαλύοντας τις συντεχνίες, καταργώντας τους ξεπερασμένους διακανονισμούς, αίροντας τις παλιές πατριαρχικές, φεουδαρχικές, κοινοτικές εγγυήσεις, συγκροτώντας τα μεγάλα διοικητικά, στρατιωτικά, νομοθετικά, εκπαιδευτικά σώματα. Και θα ήταν ατέλειωτη η απαρίθμηση όλων των μεγάλων, βαθιών αλλαγών που η Γαλλική Επανάσταση προκάλεσε σε μικρό χρονικό διάστημα.

Αλλά κυρίως εγκαθίδρυσε την ελευθερία και την ισότητα των δικαιωμάτων των ατόμων, εγκαθίδρυσε στην πράξη (και όχι μόνο σαν δικαίωμα) την ισότητα στην απολαβή των δικαιωμάτων.

Αναλύοντας την εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο και τη φύση της εργατικής δύναμης, που κατ' αυτόν διακρίνεται από την ίδια την εργασία, ο Μαρξ αντιλαμβάνεται όλη τη σπουδαιότητα αυτής της ελευθερίας και αυτής της ισότητας.

Κάθε άνθρωπος, κατά τον Μαρξ, διαθέτει μια εργατική δύναμη επαρκή για την παραγωγή περισσότερου απ' όσο καταναλώνει. Αυτός που, κατέχοντας τα μέσα της εργασίας, είναι σε θέση να κάνει αυτή την εργατική δύναμη των άλλων να παράγει, έναντι ενός μισθού, μπορεί να ιδιοποιείται, με τα προϊόντα της πραγματοποιημένης εργασίας, περισσότερα απ' όσα επένδυσε στα μέσα της εργασίας και στο μισθό της εργατικής δύναμης. Πρόκειται για την εκμετάλλευση ανθρώπου, από άνθρωπο.

Αυτή η εκμετάλλευση της εργατικής δύναμης των ανθρώπων από άλλους ανθρώπους πραγματοποιείται, κατά τον Μαρξ, κάτω από τελειώς διαφορετικές μορφές, ανάλογα με τις εποχές που εξετάζουμε.

Στην Αρχαιότητα, ο ιδιοκτήτης δούλων τους έβαζε να δουλεύουν για το συμφέρον του, ταυτόχρονα έπρεπε να τους διατηρεί στη ζωή, να τους προφυλάσσει και να τους φροντίζει σαν ένα παραγωγικό και εξαιρετικής αξίας ζωικό κεφάλαιο.

Ο Μαρξ εξηγεί διεξοδικά ότι όταν τα μέσα παραγωγής έφτασαν σ' έναν ψηλό βαθμό τελειοποίησης, αυτή η κατάσταση δεν απέδιδε, δεν ήταν πια δυνατή.

Στο σύγχρονο καπιταλιστικό σύστημα, η εκμετάλλευση της εργατικής δύναμης πρέπει να θεμελιωθεί στην ανταλλαγή. Η ανταλλαγή αντιπροσωπεύει το θεμελιώδη νόμο αυτού του συστήματος. Κατά συνέπεια, ο εργαζόμενος οφείλει να ανταλλάσσει την εργατική του δύναμη έναντι του μισθού που του παρέχει ο εργοδότης, και αυτός εδώ πρέπει να ανταλλάξει τα προϊόντα της εργασίας των μισθωτών του με προϊόντα άλλων επιχειρήσεων. Αυτή η αναπαράσταση του καπιταλιστικού κόσμου απαιτεί φυσικά μια πολύ αναλυτική ερμηνεία και επίσης τεκμηριώσεις που ο Μαρξ προσπαθεί να δώσει με αφθονία.

Αλλά αυτό που είναι ενδιαφέρον εδώ, είναι οι όροι ελευθερίας και ισότητας των ατόμων που η ερμηνεία αυτή απαιτεί με έμφαση.

Για να πραγματοποιηθεί η εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο στο καπιταλιστικό καθεστώς, πρέπει πράγματι να προκύψει από την αγορά και την πώληση της εργατικής δύναμης και από την αγορά και την πώληση των προϊόντων της εργασίας και να στηρίζεται σ' αυτή την ανταλλαγή. Πρέπει επίσης η εργατική δύναμη να μπορεί να πωληθεί απ' αυτόν που την κατέχει, σαν οποιοδήποτε άλλο εμπόρευμα, και να αγοράζεται και να καταναλώνεται, να ενεργοποιείται σ' αυτόν που την αγοράζει σαν οποιοδήποτε άλλο εμπόρευμα.

Αυτή η ανταλλαγή, για να είναι αποτελεσματική και πραγματική, δεν πρέπει να υπόκειται σε κανένα κανόνα ή καταναγκασμό εκτός απ' αυτούς που προκύπτουν από την ίδια της τη φύση.

Έτσι, ο Μαρξ μας λέει σχετικά μ' αυτό το θέμα:

«Μ' αυτά τα δεδομένα, η εργατική δύναμη δεν μπορεί να εμφανιστεί στην αγορά σαν εμπόρευμα, παρά μόνο εφόσον προσφέρεται ή πωλείται από τον ίδιο τον κάτοχό της. Αυτός πρέπει κατά συνέπεια να μπορεί να τη διαθέσει, δηλαδή να είναι ελεύθερος ιδιοκτήτης της εργατικής του δύναμης,

του προσώπου του. Ο κάτοχος του χρήματος και αυτός συναντιούνται στην αγορά και σχετίζονται μεταξύ τους σαν ισότιμοι κάτοχοι εμπορευμάτων. Διαφέρουν μόνο κατά το εξής: ο ένας είναι ο αγοραστής και ο άλλος πωλητής, επομένως και οι δύο νομικά ισότιμα πρόσωπα»⁴.

Αν τα πρόσωπα, ο εργοδότης και ο μισθωτός, ο κάτοχος της εργατικής δύναμης και ο κάτοχος των μέσων παραγωγής που επιτρέπουν σ' αυτή τη (δυνάμει) εργατική δύναμη να εργαστεί πραγματικά (στην πράξη), ο καπιταλιστής και ο προλετάριος, δεν ήταν νομικά ισότιμα πρόσωπα, η ανάπτυξη του καπιταλισμού δεν θα ήταν δυνατή.

Στην αναγνώριση των ιστορικών αξιών της Γαλλικής Επανάστασης, ο Μαρξ πηγαίνει λοιπόν πολύ πιο μακριά από τους περισσότερους φιλοσόφους και πολιτικούς. Πιστεύει ότι, σύμφωνα με τους όρους της *Διακήρυξης* του '89, οι άνθρωποι είναι πράγματι στο εξής ελεύθεροι και ίσοι σε δικαιώματα, τουλάχιστον ως προς το ουσιαστικό! Γιατί ο εργοδότης και ο μισθωτός δεν θα ήταν ίσοι σε δικαιώματα, αν δεν ήταν επίσης ισότιμα ελεύθεροι. Αυτή η ελευθερία καθορίζει αναγκαστικά την καπιταλιστική ανταλλαγή.

Γι' αυτό το λόγο, λόγω της απουσίας αυτής της ελευθερίας, δεν μπορούμε να μιλάμε νόμιμα για καπιταλισμό στην Αρχαιότητα. Ο Μαρξ καταγγέλλει αυτό το λάθος:

«Βρίσκουμε συχνά στους ιστορικούς αυτόν τον τόσο λανθασμένο όσο και ανόητο ισχυρισμό, ότι στην κλασική αρχαιότητα το κεφάλαιο ήταν πλήρως αναπτυγμένο, εκτός από το ότι “έλειπαν ο ελεύθερος εργάτης και το πιστωτικό σύστημα”.»⁵

Το *qui pro quo* συνίσταται εδώ στο να συγχέεται ο σύγχρονος καπιταλισμός με την αρχαία δουλοκτησία. Στην Αρχαιότητα, ο τυπικός εργαζόμενος, χαρακτηριστικός του καθεστώτος, δεν ήταν ο ελεύθερος εργαζόμενος, κάτοχος της εργατικής του δύναμης και ικανός να τη διαθέτει, αλλά ο δούλος που δεν ήταν κάτοχος της εργατικής του δύναμης, και δεν μπορούσε επομένως ούτε να την πουλήσει, ούτε να την νοικιάσει, να την ανταλλάξει, επειδή δεν ήταν κάτοχος του ίδιου του του εαυτού, επειδή ήταν ο ίδιος η ιδιοκτησία κάποιου άλλου.

Μέσω αυτής της διαφοράς του νομικού καθεστώτος, ο Μαρξ εξηγεί την αποτυχία των πρώτων καπιταλιστών αποίκων. Ξεμπάρκαραν σε καθυστερημένες χώρες, και έλπιζαν να βρουν εκεί εργατικό δυναμικό αν όχι τεχνικά καλά ειδικευμένο, τουλάχιστον σε φθηνή τιμή. Όμως, συχνά δεν εύρισκαν καν εργατικό δυναμικό. Το εργατικό δυναμικό δεν εμφανιζόταν στην αγορά, γιατί τα άτομα δεν ήταν ελεύθερα, κι επομένως ελεύθερα να πουλήσουν ή να νοικιάσουν την εργατική τους δύναμη: στην πραγματικότητα, η κατάσταση τους ήταν αυτή των δούλων ή των δουλοπάροικων, που ήταν δεμένοι σε ένα πρόσωπο ή στη γη, υποταγμένοι στους σκοπούς ενός κυρίου που, χρησιμοποιώντας τους προς όφελός του

4. Karl Marx, *Le Capital*, trad. J. Roy, Paris, Ed. Sociales, I, σελ. 171 (η έμφαση δική μας).

5. Ό.π., σελ. 171, σημείωση 1.

στο ισχύον σύστημα, δεν είχε διόλου σκοπό να τους πουλήσει σε άλλους, πράγμα που ακόμη μπορεί να του φαινόταν δεκτό, αλλά ούτε βέβαια να τους απελευθερώσει, να τους διαθέσει χωρίς αποζημίωση.

Για να αναπτυχθεί αποικιακά στα πλαίσια του δουλοκτητικού ή φεουδαρχικού συστήματος, ο καπιταλισμός οφείλει να συντρίψει τα πολιτικά και νομικά πλαίσια αυτού του συστήματος, πράγμα που, κατά τον Marx, τον ρίχνει σε αντιθέσεις που πρέπει να γίνουν μοιραίες γι' αυτόν κάποια μέρα, επειδή δημιουργεί στη χώρα που αποίκησε τις ίδιες τις προϋποθέσεις που τον έκαναν να φύγει από την μητρόπολη. Αυτές οι προϋποθέσεις είναι η ελευθερία και η ισότητα, με τις άμεσες και μακροπρόθεσμες συνέπειές τους. Η εκβιομηχάνιση και η φεουδαρχία δεν μπορούν να συνυπάρξουν για μεγάλο διάστημα, ή να «αντιστοιχηθούν»: έρχεται αναγκαστικά κάποια στιγμή, που η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων έρχεται σε αντίθεση με το απολίθωμα των άχρηστων πολιτικών, νομικών και πνευματικών μορφών. Ο εργαζόμενος πρέπει να έχει το δικαίωμα να πουλά ή να μην πουλά την εργατική του δύναμη και να την πουλά προσωρινά, για μια περιορισμένη διάρκεια. Ο εργοδότης πρέπει να έχει το δικαίωμα να αγοράζει αυτή την εργατική δύναμη με τους ίδιους όρους. Αυτοί είναι οι όροι *sine qua non*, του συμβολαίου εργασίας που, όπως κάθε συμβόλαιο, προϋποθέτει την ελευθερία των συμβαλλομένων και τη νομική τους ισότητα: σε περίπτωση παρεξήγησης ή σύγκρουσης, μπορούν να παρουσιαστούν μπροστά στο ίδιο δικαστήριο.

«Για να μπορεί να διατηρηθεί αυτή η σχέση, ο ιδιοκτήτης της εργατικής δύναμης πρέπει να την πουλάει πάντα μόνο για ορισμένο χρονικό διάστημα, γιατί αν την πουλήσει χοντρικά, μια για πάντα, θα πουλήσει τον ίδιο τον εαυτό και θα μετατραπεί από ελεύθερος σε δούλο, από κάτοχος εμπορεύματος, σε εμπόρευμα. Αν θέλει να διατηρήσει την προσωπικότητά του, δεν πρέπει να διαθέτει την εργατική του δύναμη παρά μόνο προσωρινά στη διάθεση του αγοραστή, έτσι ώστε, απαλλοτριώνοντάς την, δεν παραιτείται γι' αυτό το λόγο από την ιδιοκτησία του πάνω σ' αυτήν.»⁶

Πρόκειται για το δικαίωμα ιδιοκτησίας καθενός πάνω στη δική του εργατική δύναμη, πάνω στον εαυτό του.

Μ' άλλα λόγια: ο καπιταλισμός δεν μπορεί να αναπτυχθεί σαν ιδιαίτερο σύστημα, παρά μόνο αν η ανάπτυξη των συστημάτων που προηγήθηκαν απ' αυτόν, έχει οδηγήσει στη νομική ισότητα και στην ελευθερία των προσώπων, αν τα έχει απελευθερώσει.

Πρέπει να σημειώσουμε ότι αυτή η απελευθέρωση δεν πραγματοποιείται πάντα με την απαίτηση των δούλων ή των δουλοπάροικων. Συχνά ο κύριος ή ο αφέντης απελευθερώνει τους δούλους ή τους δουλοπάροικους του γιατί δεν τους χρησιμοποιεί πια, γιατί η γενική οικονομική κατάσταση δεν επιτρέπει να εξάγει κέρδος απ' αυτούς και να συντηρεί την ύπαρξή τους ή επίσης γιατί η κακή προσωπική του διαχείριση τον οδήγησε στην πτώχευση και δεν βρίσκει πια

---

6. 'Ο.π., σελ. 171.

αξιόχρεους αγοραστές για το ανθρώπινο ζωικό του κεφάλαιο.

Όσον αφορά τα άτομα που είναι υποδουλωμένα σ' έναν κύριο και διατηρούνται στη ζωή σαν κατοικίδια ζώα, δεν βλέπουν πάντα ευνοϊκά την ενδεχόμενη απελευθέρωσή τους. Ελεύθεροι, επιτέλους, και παραδομένοι στους εαυτούς τους, τι θα απογίνουν; Πού θα βρουν στο εξής τα μέσα της συντήρησής τους; Νάτοι πεταμένοι στους δρόμους, αλήτες χωρίς δουλειά και στέγη. Έχω επισημάνει πρόσφατα την έκταση και τη διαφορετικότητα της άρνησης των δικαιωμάτων του ανθρώπου, της άρνησης της ελευθερίας και της ισότητας σε διαφορετικές εποχές και σ' όλους τους τόπους⁷.

Ο νομικά απελευθερωμένος εργαζόμενος θα πρέπει να βρει εφεξής μόνος του τα μέσα της συντήρησής του που δεν μπορούν να συνίστανται παρά στην προσωρινή πώληση ή ενοικίαση του μοναδικού πράγματος που διαθέτει, της εργατικής του δύναμης.

Ο απελευθερωμένος εργαζόμενος είναι ελεύθερος να μην την πουλήσει. Όπως το λέει ο Anatole France, καθένας είναι ελεύθερος να κοιμάται κάτω από τις γέφυρες!

Αλλά αν θέλει ένα μισθό για να ζήσει, τότε πρέπει να πουλήσει την εργατική του δύναμη, και δεν μπορεί παρά να την πουλήσει σ' έναν κάτοχο μέσων παραγωγής, μεταφοράς, εμπορίου κ.λπ.

Ελεύθερος νομικά και πολιτικά, δεν είναι χειραφετημένος κοινωνικά και σαν άνθρωπος. Ο Marx σκέφτεται ότι αυτή η χειραφέτηση θα μπορέσει να πραγματοποιηθεί στο μέλλον. Πιστεύει ότι θα είναι ειδικά έργο του προλεταριάτου, ενός προλεταριάτου στο οποίο η Γαλλική Επανάσταση πρόσφερε τις καλύτερες οικονομικές συνθήκες ανάπτυξης, εξάπλωσης, ενίσχυσης απέναντι στην αστική τάξη.

Επί πλέον, στη Γαλλία, και λόγω των μοναδικών συνθηκών της έκρηξής της, του εθνικού της αγώνα, της πάλης της εναντίον όλης της συνασπισμένης Ευρώπης, η αστική Επανάσταση είχε η ίδια ανάγκη από το προλεταριάτο που γεννιόταν: το κινητοποίησε στις μεγάλες επαναστατικές ημέρες, το έριξε κατά μαζικά κύματα στα πεδία των μαχών, του έμαθε, εκ των προτέρων, να παρελαύνει, να οπλίζεται, να καταλαμβάνει την Βασιλίη, να δημοσιεύει λιβέλλους, να παίρνει το λόγο, να οργανώνει συνελεύσεις, κι ακόμα να επεξεργάζεται τις πρώτες σοσιαλιστικές διδασκαλίες για παράδειγμα, κάτω από την αιγίδα του Κοινωνικού Κύκλου. Το έκανε να πάρει τα μαθήματά του.

Κανένας δεν γνωρίζει καλύτερα από τον Marx τα όρια της εφαρμογής των ανθρώπινων δικαιωμάτων, τον τυπικό τους χαρακτήρα —πράγμα που δεν σημαίνει καθόλου μη πραγματικό ή απατηλό στο λεξιλόγιό του— την αναγκαιότητα να επεκταθούν, να συμπληρωθούν — και τον επείγοντα χαρακτήρα αυτού που εννοεί με τον όρο σοσιαλισμός.

Αλλά για να αντιληφθούμε όλη την εμβέλεια που προσδίδει στην ελευθερία και την ισότητα, όπως τις θεσμοποίησε, τις κωδικοποίησε, τις πραγματοποίησε

---

7. J. D' Hondt, «Le refus des droits de l' homme», *Les Etudes philosophiques*, No 2, σελ. 217-226.

η Γαλλική Επανάσταση αρκεί να διαβάσουμε επίσης μερικές γραμμές του Marx, που χαρακτηρίζουν την κοινωνική κατάσταση του σύγχρονου ανθρώπου:

«Οι ιστορικές συνθήκες ύπαρξης του κεφαλαίου δεν συμπίπτουν με την κυκλοφορία των εμπορευμάτων και του χρήματος. Το κεφάλαιο γεννιέται μόνο εκεί όπου ο κάτοχος μέσων παραγωγής και μέσων συντήρησης βρίσκεται στην αγορά τον ελεύθερο εργάτη που έρχεται εκεί να πωλήσει την εργατική του δύναμη, και αυτός ο μοναδικός ιστορικός όρος περικλείνει έναν ολόκληρο νέο κόσμο.»⁸

Έναν καινούριο κόσμο, να τι πρόσφερε στον Marx η Γαλλική Επανάσταση, απελευθερώνοντας νομικά και πολιτικά τους ανθρώπους. Και είναι ο στοχασμός γι' αυτόν τον καινούριο κόσμο που τον ώθησε να υιοθετήσει και να επεξεργασθεί νέους τρόπους σκέψης, νέα ερμηνευτικά μοντέλα, και ένα νέο σχέδιο: την κοινωνική απελευθέρωση.

Επί πλέον, δημιουργώντας έναν καινούριο κόσμο, η Γαλλική Επανάσταση φέρνει σε μεγάλο βαθμό την ευθύνη γι' αυτό που τελικά έγινε αυτός ο μικρός Πρώσος, που γεννήθηκε στο Τριρ το 1818. Έκανε να γεννηθεί στον Marx μια απέραντη εμπιστοσύνη για την πραγματοποίηση των δυνατοτήτων. Είχε παντού καταγράψει τη λέξη ελευθερία, είχε προσφύγει στην ιδέα της ελευθερίας, μια ανήκουστη ως τότε δύναμη γοητείας και πειθούς.

Η Γαλλική Επανάσταση φαίνεται ότι έδωσε στον Marx την ώθηση για να πάει μαζί της, ακόμα πιο πέρα απ' αυτήν.

Νιώθουμε να φυσά ο επικός και γεμάτος ενθουσιασμό άνεμος της Γαλλικής Επανάστασης μέσα στις λέξεις που επαναλαμβάνουν το μεγάλο όνειρο, που οι Συμβατικοί του '93 δεν μπόρεσαν φυσικά να υλοποιήσουν, μέσα από το θαυμάσιο όραμα του μέλλοντος που ο Engels μετά τον Marx τολμά να ξεδιπλώσει σε μια αποστροφή μιας επιστημονικής του ανάλυσης.

«Με την κατοχή των μέσων παραγωγής από την κοινωνία [...] για πρώτη φορά ο άνθρωπος αποχωρίζεται οριστικά από το ζωικό βασίλειο και περνάει από τις ζωώδεις συνθήκες ύπαρξης σε συνθήκες πραγματικά ανθρώπινες [...]. Είναι το άλμα της ανθρωπότητας από το βασίλειο της αναγκαιότητας στο βασίλειο της ελευθερίας.»⁹

Αυτό το σχέδιο ελευθερίας, νοούμενο μ' αυτή την έννοια, από πού το εμπνεύστηκαν, αν όχι από την Γαλλική Επανάσταση;

Μετάφραση: Δώρα Δημητρούλια

8. Karl Marx, *ό.π.*, σελ. 173.

9. Fr. Engels, *Socialisme utopique et socialisme scientifique*, Ed. Socials, Paris, 1973, σελ. 117-118.